

Александар Добријевић*

ДА ЛИ ЈЕ „ЕЗОТЕРИЧКИ МОРАЛ” ОКСИМОРОН?

Апстракт: У раду се разматрају базичне примедбе на рачун концепције „езотеричког морала” као облика патернализма и елитизма. Идеја „езотеричког морала”, која потиче од викторијанског утилитаристе Хенрија Сидвика, и данас има своје поборнике и противнике. Док противници истичу да се „езотерички морал” огрешује о концептуалну везу између морала и јавности, његови га заступници сматрају нужним делом или импликацијом консеквенцијализма.

Кључне речи: консеквенцијализам, деонтологија, езотерички морал, тајност, јавност

Малобројни су етичари који се не би сложили с Кристин Корстард (Korsgaard, 1988, стр. 28) када каже да постоје две најважније филозофије морала у савременој западној традицији: с једне стране Кантова, а с друге етика Хенрија Сидвика (Henry Sidgwick). Док Кант припада такозваној „деонтолошкој” традицији, Сидвик је најцењенији, премда не и најпопуларнији, представник „класичног” утилитаризма, најпознатије гране „консеквенцијалистичке” традиције. Могло би се рећи да је *ексклузивизам* кључна особина консеквенцијализма, будући да се ради о схватању како исправност или неисправност неког делања *искључиво* или *једино* зависи од његових добрих или лоших *последица*. Обрнуто, за савремене деонтолошке теорије – за које се све чешће употребљава генерички термин *неконсеквенцијализам* како би се избегло њихово поистовећивање са стандардном Кантовом деонтологијом – могло би се тврдити да су *инклузивистичке*: оно што разликује неконсеквенцијализам од кон-

* Одељење за филозофију, Филозофски факултет Универзитета у Београду, доцент, adobrije@f.bg.ac.rs

секвенцијализма није то да последице уопште нису важне, већ да, приликом разабрања исправности или неисправности неког делања постоје још неки фактори (дужности, обавезе, одговорност, итд.) који могу бити важни независно од својих добрих или лоших последица. Савремена врста деонтологије/неконсеквенцијализма, као што је рецимо контрактуализам, излаже се као теорија која је „макар осетљива на последице” (*consequence-sensitive*) (Scanlon, 2001, стр. 49). Сиџвик је такву врсту „осетљивости” неконсеквенцијалистичког начина расуђивања наслутио када је у неким аспектима своје теорије покушао да укрсти или хибридизује две, иначе по много чему дијаметрално супротне, етичке традиције, али готово увек на штету оне којој изворно не припада. Ипак, најспорније место Сиџвикове етике јесте његово излагање и оправдање идеје такозваног „езотеричког морала”. Како се да очекивати, та идеја има и своје актуелне поборнике и противнике. Али погледајмо најпре шта њој у прилог говори њен родоначелник:

Према утилитаристичким принципима, под одређеним околностима може бити исправно учинити и приватно препоручити оно што не би било исправно заговарати отворено. Може бити исправно отворено подучавати један скуп особа нечему што би било погрешно подучавати друге. Замисливо је да је можда исправно учинити оно што би, ако се може учинити у релативној тајности, било погрешно учинити пред целим светом. Па чак и оно, ако се може разложно очекивати савршена тајност, што би било погрешно препоручити приватним саветом или примером. Карактер свих ових закључака је парадоксалан: нема сумње да морална свест обичног човека увелико одбацује општу замисао езотеричког морала, различитог од оног који се јавно подучава. Постојала би и општа сагласност да поступак који би, извршен јавно био лош, не би постао добар захваљујући тајности. Међутим, можемо приметити да постоје снажни утилитаристички разлози за генерално заступање овог потоњег раширеног мишљења. Јер очигледно је корисно, уопштено говорећи, да поступци које је пробитачно сузбити помоћу друштвеног неодобравања постану познати, јер иначе неодобравање не може деловати; тако да се чини непробитачним подупирати помоћу било каквог моралног охрабрења природну склоност људи уопште да прикривају своја погрешна дела. Осим тога, прикривање би у већини случајева имало значајне штетне последице по делатникове навике да говори истину. Стога се чини да би утилитаристички закључак, брижљиво формулисан, био следећи: мишљење да тајност може да поступак, који иначе не би био такав, учини исправним требало би и само држати сразмерно тајним. Слично томе, чини се пробитачним да би учење да је езотерички морал пробитачан требало и само држати у тајности (*be kept esoteric*). Или, ако би ово прикривање било тешко одр-

жати, могло би бити пожељно да здрав разум одбаци учења која је пробитачно ограничити на неколицину просвећених. Стога утилитариста може разложно желети, према утилитаристичким принципима, да човечанство, уопште узев, одбаци неке од његових закључака, или пак да светина буде резервисана према његовом систему у целини, уколико неизбежна неодређеност и сложеност његових калкулација чини вероватним да ће он у рукама светине довести до лоших исхода (Sidgwick, 1907, стр. 489–490).

Претпоставка која даје непријатан тон овом подужем одломку из Сидвиковог најпознатијег списка *The Methods of Ethics* јесте она о постојању класе „стручњака за морал” („неколицина просвећених”) чија се епистемичка надмоћ у односу на не сасвим рефлексивне делатнике („светина”) огледа у томе што „знају како” правити допуштене изузетке од општеприхваћених правила, а што „обичним” делатницима, ради њиховог добра, није сврсисходно откривати и објашњавати, будући да разлоге за таква изузећа ионако нису кадри да адекватно схвате, а камоли да адекватно примене. Кршење услова јавности оправдано је ако иде у корист јавности саме, под условом да се то чини мимо њеног (иначе оскудног) знања: елитизам „езотеричког морала” је на страни општег добра.

Браниоци „племенитости” ове идеје полазе од уверења да је „консеквенцијализам флексибилнији од многих деонтолошких теорија” (Lazari-Radek & Singer, 2010, стр. 56), које су у мањој мери флексибилне јер не допуштају кидање концептуалне везе између морала и јавности: границе јавности уједно су и границе морала. Консеквенцијализам јесте флексибилнија теорија, мора се признати, али очигледно по цену напуштања тих граница, у погрешној вери да се оне заправо проширују.

Курт Бајер (Kurt Baier) је први етичар који је езотерички морал назвао *оксимороном*, чије проширење граница „у најбољем случају може бити религија, а не морал” (Baier, 1965, стр. 101). Слично размишља и Бернард Вилијамс (Bernard Williams) када, преименовањем езотеричког морала у „утилитаризам владиног кабинета” (*Government House utilitarianism*), праксу тајног знања и делања жели да избаци из сфере етике и додели је сфери политике, у којој понајвише до изражаја долазе „колонијални извори утилитаризма” (Williams, 2006, стр. 291). Актуелна пандемијска криза потврђује исправност Вилијамсовог преименовања: кривотворење чињеница, прикривање, прећуткивање, скривање од јавности или, жаргонски речено, „фризирање” стварног броја умрлих од ковида-19 готово је званична политика државе, вођена патерналистичком бригом за опште добро.

Деонтолози различитих врста једногласни су кад је у питању признавање концептуалне везе између морала и јавности, што би, према њима, у крајњем значило да езотерички морал уопште није, нити може бити, теорија морала (уп. Rawls, 1971, стр. 130; Gert, 1998, стр. 8–11). Одатле проистичу, што смо делимично већ поменули, и базичне примедбе на рачун концепције „тајновите етике” – да је превасходно елитистичка, патерналистичка, контраинтуитивна, али и манипулативна (Cholby, 2021).

Но нису само припадници деонтолошке традиције склони томе да на овакав начин осуђују замисао езотеричког морала. Из консеквенцијалистичког тора, пре свега од заговарача консеквенцијализма правила, каткад стижу примедбе толико оштре да би и најрадикалнији деонтолози/неконсеквенцијалисти на томе могли да им позавиде. Тако, на пример, Бред Хукер (Brad Hooker) у књизи *Ideal Code, Real World* описује Сицвикову претпоставку као „патерналистичко лицемерје које би било морално погрешно чак и ако би максимизовало укупно добро” (Hooker, 2002, стр. 85), критикујући притом езотеричком моралу инхерентан елитизам, те усвајујући деонтолошко ограничење у виду услова јавности као нормативног и регулативног захтева. И управо је то оно што консеквенцијалисти/утилитаристи поступака, попут Катарине де Лазари-Радек (Katarzyna de Lazari-Radek) и Питера Сингера (Peter Singer), који свесрдно бране идеју езотеричког морала, не могу да опросте Хукеру, тврдећи да његов консеквенцијализам правила, наликујући неконсеквенцијализму који јавност или отвореност третира као „надвладавајућу интринсичну вредност”, заправо уопште није облик консеквенцијализма, пошто, према њима, езотерички морал представља нужан део или импликацију консеквенцијализма као таквог (Lazari-Radek & Singer, 2010, стр. 36, 42).

Пре него што истакнемо куда води оно што Лазари-Радек и Сингер износе у одбрану езотеричког морала, као и Хукеров одговор на изазов који му је упућен, не би било згорег да пре тога у кратким цртама подсетимо на теорију о „два нивоа моралног мишљења” какву је изложио Ричард Хер (Richard Hare), етичар који се у исти мах представљао и као утилитариста/консеквенцијалиста поступака и као утилитариста/консеквенцијалиста правила, и коме се неретко приписивало преузимање Сицвикове идеје езотеричког морала. На први поглед заиста изгледа као да Хер оправдава елитистичку поделу на „просвећене” и „непросвећене”, правећи метафоричку разлику између такозваних „прола” (незналица) и „арханђела” (свезнајућих непристрасних посматрача), при чему су претходни способни само

за интуитивни ниво моралног расуђивања и слепо слеђење правила, док потоњи располажу способношћу да критички сагледавају и ревидирају, онда када је то потребно, сва она правила која се следе на интуитивном нивоу (Hare, 1981). Нема потребе да овде улазимо у компликације својствене тој теорији (видети Dobrijević, 2006). Довољно је само скренути пажњу на то да се приликом (хипотетичког) раздвајања моралног мишљења на два нивоа Хер не позива на Сидвиков езотерички морал, већ на древну филозофску дистинкцију између *знања* и *мњења* (*episteme vs doxa*), при чему се улога критичког мишљења, у епистемичком смислу, махом описује као рационално-корективна, ниједног тренутка као елитистичка. Реч је, наиме, о логичкој могућности неограничене спецификације моралних принципа или правила којима се иначе руководимо у свакодневном животу. Таква могућност, пак, ни издалека не наговештава нити изискује кидане концептуалне везе између морала и јавности. Штета је што Питер Сингер, као Херов ученик, превиђа ову важну поенту свог учитеља. Како год, то макар показује да езотерички морал није нужан део нити импликација консеквенцијализма.

Лазари-Радек и Сингер, наравно, не мисле тако, иако ће признати да је у већини случајева – указујући на важност транспарентности у расправама, опасности од елитизма и манипулација, те на морал као социјалну и васпитну институцију – испуњавање захтева јавности оно што производи најбоље последице (Lazari-Radek & Singer, 2010, стр. 51–53). Међутим, њихова главна претпоставка гласи да је прибегавање езотеричком моралу у *специфичним ситуацијама* оправдано и да се за то могу пружити уверљиви примери, доследно пркосећи идеји о концептуалној или нужној вези између морала и јавности: „Понекад је исправно у тајности чинити оно што би било погрешно чинити или заговарати у јавности” (Lazari-Radek & Singer, 2010, стр. 58). Ово је закључак њиховог коауторског чланка који је подударан с њиховим првим примером наведеним у одбрану езотеричког морала. Ово ће уједно бити и једини пример који ћемо овде поменути, будући да се он, као и остали њихови примери, заиста односи на *специфичне ситуације*, али које, противно њиховом уверењу, можемо разумети или као *ванморалне* или као ситуације у којима се очекује испуњавање захтева неког *партикуларног кодекса вредности*, а не морала. Оставимо ли по страни, као сувишне, све детаље које овај ауторски тандем наводи у том примеру, можемо га поимати напросто као илустрацију *тајног милосрђа*, будући да се односи на приватно и нехвалисаво давање добровољних прилога за сиромашне. Не сумњајући у племенитост такве праксе, можемо рећи да су такви чиновни заправо

суперерогативни (наддужносни) чиновници који, према томе, нису *кашијорички* или *ајсолујно обавезујући*, пошто превасходно зависе од личних финансијских могућности даваоца прилога. Имамо основе да мислимо да би такве чиновници и Сидвик описао тек као *ојцијоно* или *релативно нормативне* (уп. Sidgwick, 1907, стр. 7).

По свему судећи, и савремени неконсеквенцијалисти, попут Кристин Корсгард, и консеквенцијалисти правила, попут Бреда Хукера, сматрају да радње које се могу окарактерисати као *кашијорички обавезујуће* постају такве само захваљујући снажној спреси морала и јавности, и да се стога може тврдити како је езотерички морал, чак и ако занемаримо све наведене негативне стране његовог усвајања, напросто оксиморон. С једне стране, Корсгард на кантовским основама тврди да „идеал слободних и неманипулативних односа међу рационалним бићима” захтева међусобну искреност (односно задовољавање услова јавности), „без обзира на нашу несавршену аутономију и лоше исходе до којих она понекад може довести” (Korsgaard, 1988, стр. 46). Отуда, док Кантова теорија не оставља простора за оправдање било каквих патерналистичких (добронамерних) лажи и обмана, Сидвикова теорија на калкулативним основама (уколико то доноси више користи него штете) допушта „добронамерне обмане великог обима”, што га доводи у искушење да се „залаже за обману јавности у вези са важним моралним истинама” (Korsgaard, 1988, стр. 28, 33). С друге стране, Хукер се позива на „идеју да би морал требало схватити као *колективни, заједнички* кодекс” (Hooker, 2002, стр. 87), а став да правила треба да буду јавна (и самим тим елитизам какав следи из Сидвикових поставки одбачен) брани на следећи начин: чак и кад би се свет састојао од милион имбецила који могу да схвате само крајње једноставна правила и једног генија који схвата сложенија правила, при чему би боље последице произлазиле из радњи оног који следи сложенија правила, геније би ипак требало да следи иста правила каква следе имбецили (Hooker, 2002, стр. 86).

Одговарајући на примедбе које су му упутили Лазари-Радек и Сингер, Хукер нуди два аргумента који подржавају идеју концептуалне везе између морала и јавности. Према првом аргументу, доказиво је да морално неисправни поступци изазивају одређене негативне реактивне ставове: на пример, реактивну огорченост или реактивну осуду, који могу бити праћени захтевима за кајањем, па и кажњавањем, уз оправдану претпоставку да се такви реактивни ставови образују према правилима која нису тајна него јавна (Hooker, 2010, стр. 115–116). Према другом аргументу, који је присно повезан с првим, противљење идеји „тајних моралних правила започиње идејом

да се морал, на крају крајева, односи на непристрасну (укључујући и интерперсоналну) моћ оправдавања... Ако морална правила морају да буду прикладна за међусобно оправдавање властитих дела, онда морају бити прикладна и за јавно прихватање” (Hooker, 2010, стр. 116–117).

Изнети аргументи само додатно потврђују да је Хукер, иако декларисани консеквенцијалиста правила, склон томе да езотерички морал сматра својеврсним оксимороном. Ипак, Лазари-Радек и Сингер су можда у праву када поричу да његова теорија у строгом смислу представља облик консеквенцијализма, узевши у обзир да конструкција његових аргумената заиста одаје утисак придавања „надвладавајуће интринсичне вредности” концептуалној вези између морала и јавности. И сам Хукер увиђа тачке преклапања своје теорије са контрактуалистичком (деонтолошком, неконсеквенцијалистичком) теоријом Томаса Скенлона (Thomas Scanlon), према којем је, у складу већ с насловом његове утицајне књиге (видети библиографију), могућност интерперсоналног (јавног) оправдања властитих дела нешто што *гуђујемо* једни другима.

Библиографија

- Baier, Kurt (1965). *The Moral Point of View: A Rational Basis of Ethics*, New York: Random House.
- Cholbi, Michael (2021). „What’s Wrong With Esoteric Morality“, *Les Ateliers de l’ethique/The Ethics Forum* (forthcoming).
- Dobrijević, Aleksandar (2006). *Ka adekvatnoj moralnoj teoriji: normativna etika Ričarda M. Hera*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju/„Filip Višnjić”.
- Gert, Bernard (1998). *Morality: Its Nature and Justification*, New York: Oxford University Press.
- Hare, R. M. (1981). *Moral Thinking: Its Levels, Method, and Point*, Oxford: Oxford University Press.
- Hooker, Brad (2002). *Ideal Code, Real World*, Oxford: Clarendon Press.
- Hooker, Brad (2010). „Publicity in Morality: A Reply to Katarzyna De Lazari-Radek and Peter Singer“, *Ratio* 23 (1), 111–117.
- Korsgaard, Christine (1988). „Two Arguments Against Lying“, *Argumentation* 2, 27–49.
- Lazari-Radek, Katarzyna de & Singer, Peter (2010). „Secrecy in Consequentialism: A Defence of Esoteric Morality“, *Ratio* 23 (1), 34–58.
- Rawls, John (1971). *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.

- Scanlon, T. M. (1998). *What We Owe to Each Other*, Cambridge, MA: Belknap Press.
- Scanlon, T. M. (2001). „Sen and Consequentialism“, *Economics and Philosophy* 17, 39–50.
- Sidgwick, Henry (1907), *The Methods of Ethics*, 7th ed., reprinted 1981, Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Williams, Bernard (2006). „The Point of View of the Universe: Sidgwick and the Ambitions of Ethics“, in Bernard Williams, *The Sense of the Past: Essays in the History of Philosophy*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 277–296.

Aleksandar Dobrijević*

IS „ESOTERIC MORALITY“ AN OXYMORON?

Abstract: The paper discusses the basic objections to the concept of „esoteric morality“ as a form of paternalism and elitism. The idea of „esoteric morality“, which originated with the Victorian utilitarian Henry Sidgwick, still has its supporters and opponents. While opponents point out that „esoteric morality“ violates the conceptual tie between morality and publicity, its proponents view it as a necessary part or implication of consequentialism.

Keywords: consequentialism, deontology, esoteric morality, secrecy, public

* Department of Philosophy, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Assistant Professor, adobrije@f.bg.ac.rs